basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEMETLALELETŠO LA BOBEDI (SAL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

DIBATSELA 2012

LIMPOPO

MEPUTSO: 120

NAKO: 2½ diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 15.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO tše NNE, e lego ya A, ya B, ya C le ya D.

KAROLO YA A:	Tekatlhaloganyo	(30)
KAROLO YA B:	Kakaretšo	(10)
KAROLO YA C:	Thutapolelo le Tšhomišopolelo	(60)
KAROLO YA D:	Dingwalo	(20)

2. Bala dipotšišo KA MOKA ka tlhokomelo.

3. Araba dipotšišo KA MOKA.

4. Thoma karolo ye NNGWE le ye NNGWE letlakaleng le LEFSA.

5. Thalela fao karolo e felelago gona.

6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.

7. Tshela mothalo mafelelong a karabo ye nngwe le ye nngwe.

8. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.

9. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO

POTŠIŠO YA 1

1.1 Badišiša temana ye gore o kgone go araba dipotšišo tše latelago.

1 Kgwedi ya Phato e kgethetšwe go leboga basadi bao ba kgathilego tema ntweng ya go lwela tokologo le tše dingwe. Beke e tee pele ga letšatši la basadi, Molekgotlaphethiši wa Kgoro ya dipapadi, Bokgabo le Setšo, Mma Joyce Mashamba o thakgotše mokete wa letšatši la basadi motseng wa Mookgopong.

2 Diketekete tša maloko a mokgahlo wa African National Congress Womens League go tšwa seleteng sa Waterberg le dilete tše dingwe a ile a kopana lebaleng la dipapadi la Mookgopong go ba karolo ya mokete woo. Mohumagadi Mashamba ge a efa polelo o ile a re: "Ke kgwedi yeo re swanetšego go gopola basadi bao ba ilego ba swara thipa ka bogaleng, ba lwela tokologo, kudu ya basadi mengwageng yeo e fetilego. Basadi bao ba ile ba lwela gore go be le tokologo le tekatekano magareng ga basadi. Re thaba ka ge go fihleletšwe diphesente tše 50 tša basadi maemong a godimo a mmušo mo nageng le dikarolong tše dingwe tša praebete. Lehono basadi ba etile pele mmušong, kgwebong le mekgahlong ye mengwe ya mmušo ya go hloka letseno (NGO).

3 Re gopola le ka fao Saartjie Baartman a kilego a hlorišwa ka gona le ka fao mmele wa gagwe o ilego wa šomišwa go segwa ke ba Makgowa.Ke go re ke mang a ka lebalago go tlontlollwa ga naletšana ya mabelo, Mokgadi Caster Semenya? Seo se ile sa re kgwatha maikutlo kudu bjalo ka basadi efela re leboge ge a amogetšwe gape mabelong.

4 Basadi ba bangwe ba dula tlaleng le bodiiding, ba bangwe ba hlorišwa ke balekane ba bona mola ba bangwe ba hwetša moputso woo o sa kgotšofatšego. Re tseba gabotse gore basadi ba katwa letšatši ka letšatši, gomme bangwe ba sa ga meetse kgole ba beputše bana mekokotlong. Ge re ka bona tše di fihlile mafelelong re tla dumela gore mathata a basadi a fedile. Basadi re swanetše go ipopa ngatana e tee re swane le basadi ba 20 000 bao ba ilego ba gwantela Moagong wa Kopano ka ngwaga wa 1956. Re tla fihlelela tše dintši ge re ka tlogela dikgogakgogano. O ka ba Movenda, Mopedi, Motebele, Moafrikanere goba Moisimane ... bohle re selo se tee. Re Maafrika-Borwa ka moka. Seo se re fapantšhago ke fela gore re bolela maleme a go fapana. Mmušo wo o etilego pele lehono o rata ge re ka tlogela kgethologanyo ya semorafe le kgatelelano." Mdi Mashamba a ruma ka gore basadi ba rute bana ka bohlokwa bja go se šetše mmala wa motho yo mongwe gobane bohle re le mmala wa molalatladi.

[Seipone, Moranang, 2012]

1.1.1 Ngwala mohuta wa moletlo wo o ketekwago go tšwa temaneng ya pele. (1)

1.1.2 Go ya ka temana ya bobedi ke bomang bao ba gopolwago moletlong wo? (1)

1.1.3 Efa leina la mosadi wa go hlorišwa ka lebaka la mmele wa gagwe go tšwa temaneng ya boraro. Kgetha karabo ya maleba:

(a) Mokgadi Caster Semenya
(b) Mma Joyce Mashamba
(c) Saartjie Baartman (1)

1.1.4 Hlaloša ka botlalo seo basadi ba swanelago go se ruta bana ba bona. (2)

1.1.5 Efa maikutlo a gago mabapi le temana ye? (1)

1.1.6 Laetša dilhorišo tšeo basadi ba lehono ba lebanego le tšona go ya ka temana ya mafelelo. Efa tše pedi. (2)

1.1.7 Bontšha bohlokwa bja meletlo ya mohuta wo. (2)

1.1.8 Tšweletša seo mmušo wa bjalo o se dirago go hlohleletša poelano ya semorafe go tšwa temaneng ya bone mothalong wa mafelelo. (2)

1.1.9 Akanya seo basadi bao ba hlorišwago ke balekane ba bona ba ka se dirago go thibela se? (2)

1.1.10 Anega ka moo tokologo ya basadi e ka potlakišwago ka gona. (2)

1.2 Lebeledišiša seswantšho se sa ka tlase gomme o arabe dipotšišo tša go se latela.

[Inthanete]

1.2.1 Hlaloša gore go direga eng mo seswantšhong se. (2)

1.2.2 Ke eng seo se laetšago gore ditiragalo tša seswantšho se di direga mosegare. (2)

1.2.3 O nagana gore mosadi yo a lego mo seswantšhong a ka thušega bjang? Tšweletša dilo tše pedi. (2)

1.2.4 Go ya ka kwešišo ya gago ke ka lebaka la eng bothata bjo bo lego seswantšhong bo ama batho ba magaeng? (2)

1.2.5 Ngwala tikologo yeo e tšweletšwago ke seswantšho se.
Fahlela karabo ya gago. (2)

1.2.6 Efa maikutlo a gago mabapi le seswantšho se. (2)

1.2.7 Seswantšho se se tšweletša ntlha efe ya molaotheo ka diphoofolo? (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO

POTŠIŠO YA 2

Badišiša temana ye e latelago gomme o ntšhe dintlha tše šupago tšeo di hlolago tšhilafalo.

HLOKOMELA:

1. Ngwala dintlha tše šupa.
2. Šomiša mantšu a gago.
3. Nomora mafoko a gago go thoma go 1–7.
4. Ngwala lefoko le lengwe le le lengwe mothalading wa lona.
5. Kakaretšo ya gago e se fete mantšu a 60.
6. Laetša palo ya mantšu ao o a šomišitšego mafelelong a kakaretšo ka mašakaneng.

TLHOLEGO YA TŠHILAFALO

Bothata bjo bogolo bja tšhilafalo ke go re ditšhila ga di dule mo o di lahlilego gona, di feleletša di fihlile lefelong leo go tla bago bothata go le hlwekiša. Pampiri yeo e lahlwago mmileng e ka tšewa ke phefo ya wela godimo ga marulelo/tlhaka. Diplastiki tšeo di lahlwago ka mafastere a dikoloi di goramela fenseng, dithini tšeo di tlogelwago mawatle di ka tšewa ke meetse tša swarega gare ga matlapa. Matlakala a dipanana le dinamune ao a lahlwago mo gohle, le ona a hlola tšhilafatšo. Ge re na le mekete dijo di lahlwa mo gohle, tiragalo ye bjalo le yona e re hlolela bothata bjo bogolo bja tšhilafalo.

Ka lebaka la gore tšhila e tloga mo e lahlilwego gona ka moya le meetse, ditšhila tšeo di ka topiwago gabonolo, di feleletša di ile mafelong ao go lego boima go di fihlelela. Seo se ra gore batho ba go topa matlakala ba namile ba na le mošomo wo montši wa go di fihlelela. Ka nako tše dingwe tšhila e ya mafelong ao e sa kego e topša. Mafelo a go swana le dinoka, dikgwa le mawatle a go se etelwe gantši moo e ka tliša kotsi go diphoofolo tša naga goba tšhilafatšo ya meetse.

Batho ba bangwe ba nagana gore ka ge go na le bahlwekiši, ga go molato ge ba lahla ditšhila. Efela ga go na batho bao ba lekanego go dira mošomo wo mogolo woo. Ka moka re swanetše go bona gore re dira mošomo wa bona bofefo. Re swanetše go lahlela matlakala/ditšhila ka gare ga dithini tša matlakala goba re ye natšo gae go yo di lahla.

Tšhilafatšo e tlišetša le rena batho malwetši ao nka rego re ipakela ona.Tšhilafatšo ya meetse e re bakela menang yeo e re tsentšhago bolwetši bja Malaria e lego bolwetši bjo kotsi kudu. Go batho bao ba dulago kgauswi le diintasteri, malwetši a go swana le go thibana le mafahla ka lebaka la meši ya dikhemikhale tšeo di šomišwago, ga se semaka.

[Boitlhamelo]

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠOPOLELO

POTŠIŠO YA 3

Lebeledišiša seswantšho se le mantšu a sona gomme o arabe dipotšišo tša go latela.

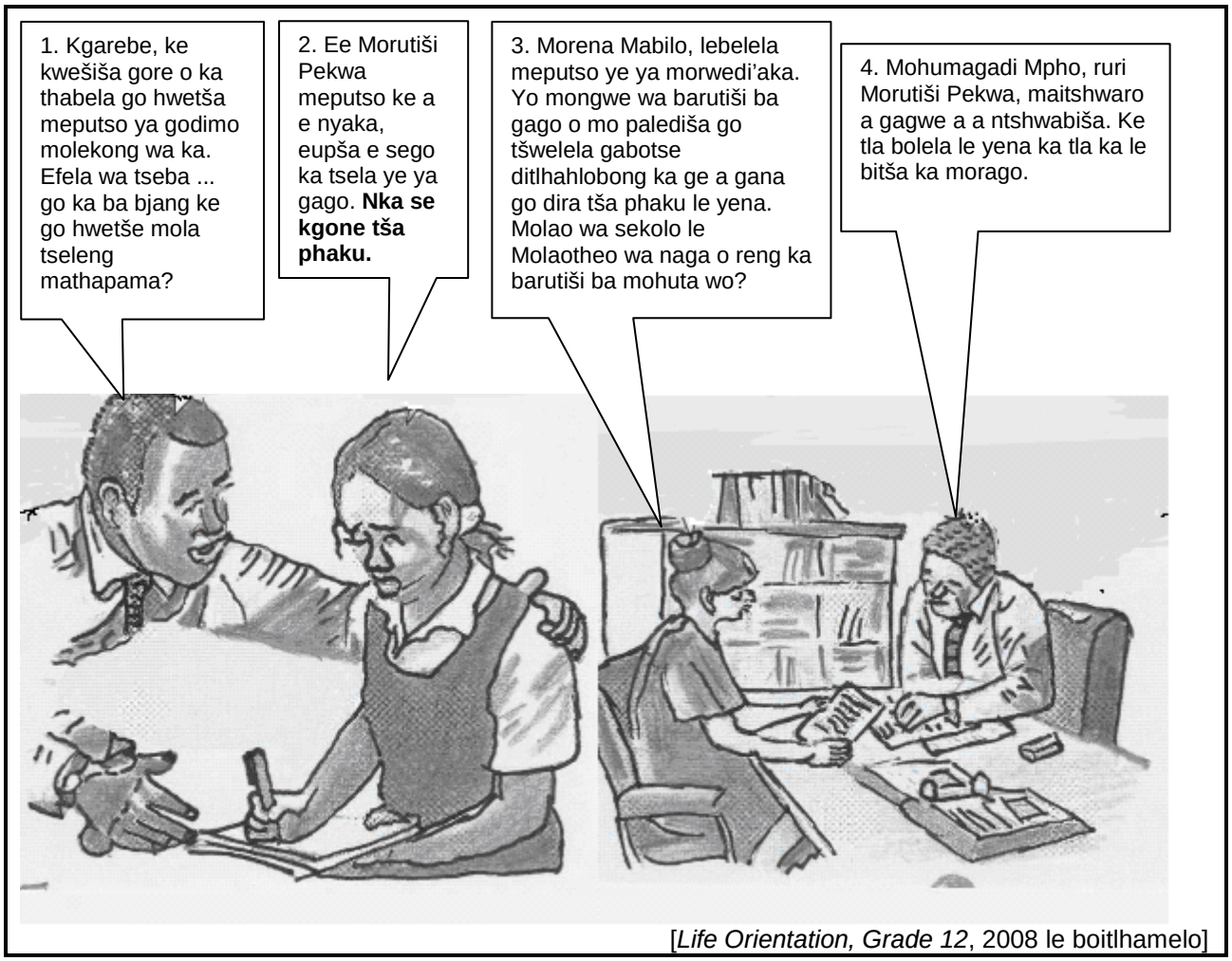

[*Life Orientation, Grade 12*, 2008 le boitlhamelo]

3.1 Ngwala lešalašala go tšwa puduleng ya 3. (1)

3.2 Bontšha khutsofatšo ya lentšu le "Morena". (1)

3.3 Tsopola mohlala o tee wa lehlathi la felo go tšwa puduleng ya 1 le o tee wa lehlathi la mokgwa go tšwa puduleng ya 3. (2)

3.4 Hlama lefoko le ka tirwa: "Maitshwaro a gagwe a ntshwabiša." (2)

3.5 Laetša lefoko le le kotofaditšwego ka tumelo. (2)

3.6 Laetša lekopanyi leo le tšwelelago puduleng ya boraro. (1)

3.7 Maikutlo a gago ke afe mabapi le ka moo morutiši Pekwa a sweregо moithuti ka gona. (1)
[10]

POTŠIŠO YA 4

Lebelela seswantšho se gomme o arabe dipotšišo tša go se latela.

Temošo: Afrika-Borwa palo ya bana le bafsa ba bakoto e gola ka tsela ya go tšhoša.

1. Dimilione tša bana le bafsa di tlile **go raga lepai** pele ga batswadi ba bona.
2. Bana ba swarwa ke malwetši a go swana le swikiri, bolwetši bja pelo e sa le ba banyenyane.

[Inthanete]

4.1 Nyalantšha mantšu a go swana ka ditlhalošo.

4.1.1	Tšhoša	(a)	Bakago
4.1.2	Dimonamonane	(b)	Boifiša
		(c)	Malekere (2)

4.2 Ngwala lentšu sekgobeng se go tšweletša lefoko la kgopelo.

... o se ke wa ja dijo tša go ba le makhura a mantši. (1)

4.3 Efa lelatodi la sebopego sa bana ba ba bonalago seswantšhong. (2)

4.4 Laetša sediri, tiro le sedirwa lefokong le le thaletšwego. (3)

4.5 Hlaloša seka se se kotofaditšwego. (1)

4.6 Ka ntle le mabaka a go tšwelela mantšung a ka godimo, ke eng se se kotofatšago bana le bafsa? (1)

[10]

POTŠIŠO YA 5

5.1 Bala temana ye ya ka tlase gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

> Matome: Ngwana wa **geso,** nna Mosima o ntlogetše ebile o re o **nhloile**. E re ke nwe ke ntšhe bohloko.
>
> Lesiba: Bjale o ntšha bohloko ka go nwa madila o eya sekolong? Ruri ga o **irate**, o ka se gamole o eya sekolong.
>
> [Boitlhamelo]

5.1.1 Ngwala mantšu a a kotofaditšwego ka polelo ya Sepedi. (3)

5.1.2 Ke ka lebaka la eng lediri le "ntlogetše" e le learogi? (2)

5.2 Bala temana ye e latelago gomme o arabe dipotšišo tša go e latela.

> *Bolwetši bja kankere ga bo sa tšhoša*.
>
> O se tšhoge bolwetši bja kankere, bo a **alafega**. Wena sa gago ke go phakišetša kalafo, go nwa dihlare le go latela ditaelo tšeo o di fiwago ke ngaka. Agaa! Dira bjalo. Gobane bophelo ke bja rena bo tla pele.
>
> [Boitlhamelo]

5.2.1 Bontšha bontši bja mantšu a:

(a) Ngaka

(b) Bophelo (2)

5.2.2 Hlama lefoko le ka lebaka la letlago.

Ke dira bjalo. (2)

5.2.3 Tsopola mohlala wa lebopi la kganetšo go tšwa temaneng. (1)

5.2.4 Tšweletša lediri le le kotofaditšwego bjalo ka:

(a) Ledirela (1)
(b) Ledirani (1)
(c) Lediriši (1)

5.2.5 Efa lehlalošetšagotee la lentšu le.

"Dihlare" (1)

5.2.6 Tsopola lelahlelwa go tšwa temaneng. (1)
[15]

POTŠIŠO YA 6

6.1 Lebelela seswantšho se le mantšu a sona gore o kgone go araba dipotšišo tša go se latela.

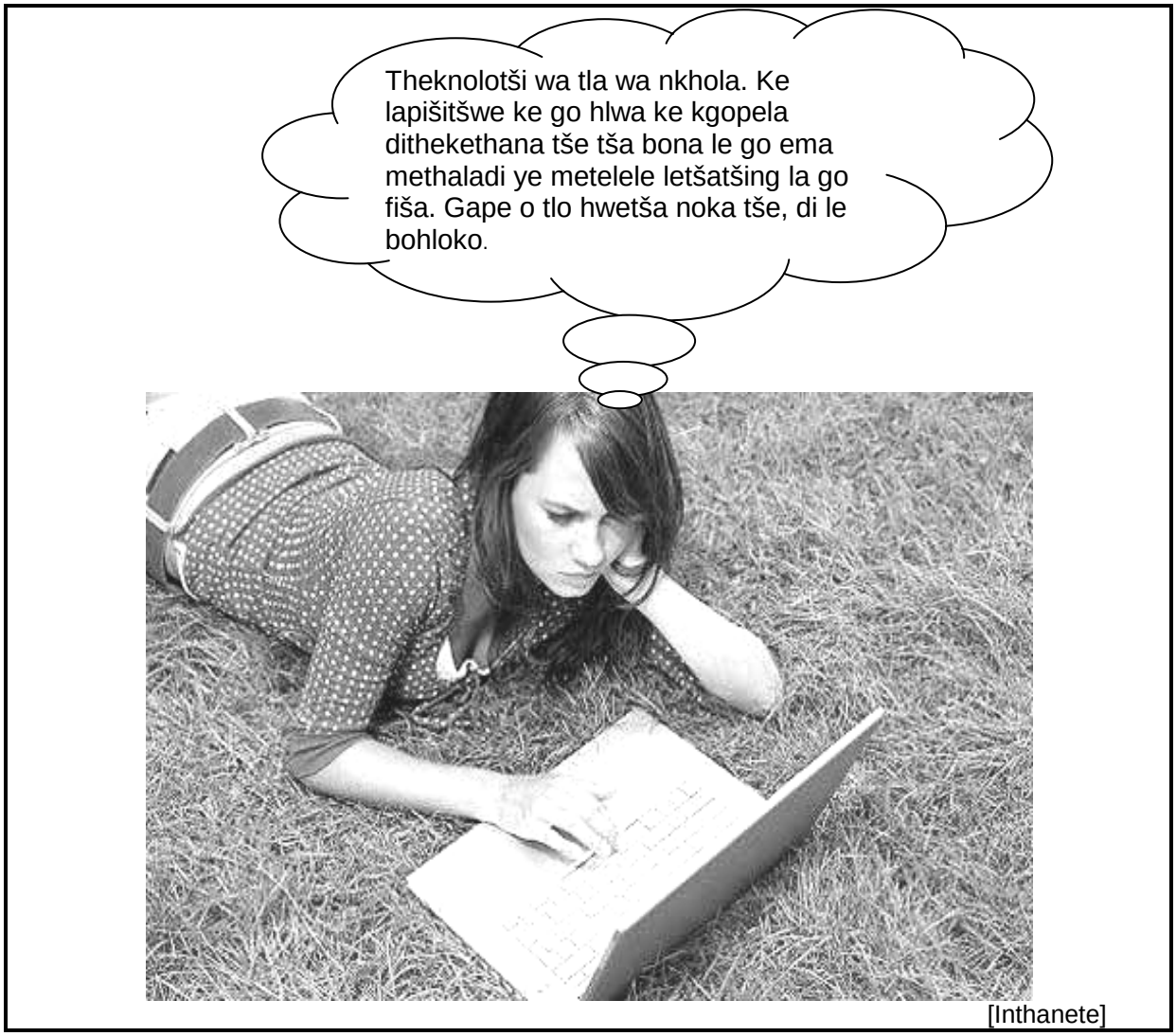

[Inthanete]

6.1.1 Tsopola mohlala wa lešupi la kgato ya mathomo go tšwa mantšung a ka godimo. (1)

6.1.2 Ngwala madiri a mabedi ao a tšwelelago puduleng ye. (2)

6.2 Efa leadingwa leo le tšwelelago puduleng. Ke ka lebaka la eng o re ke leadingwa? (2)

6.3 Laetša hlogo, modu le moselana lentšung le 'dithekethana'. (3)

6.4 Lentšu le 'noka' le na le ditlhalošo tša go feta tše pedi.

Hlama mafoko a mabedi go tšweletša phapano, ka ntle le ye e tšwelelago mantšung a ka godimo. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 7

7.1 Lebelela seswantšho le mafoko ao a latelago gore o kgone go araba dipotšišo.

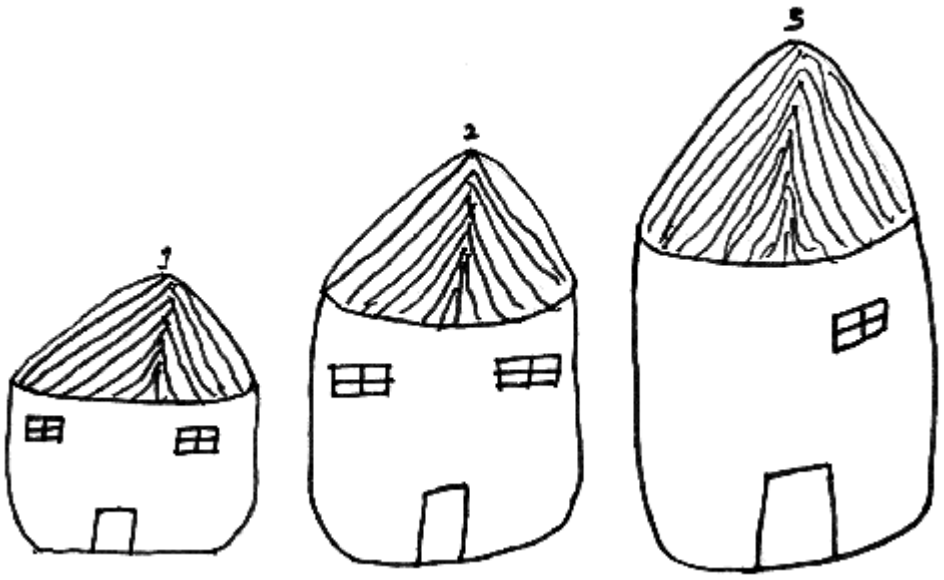

[Boitlhamelo]

1. Makgolo o robala ka gare ga ntlo ye kgolo.
2. Matome o robala ka go ye kgolwanyana.
3. Rakgadi yena ka ge e le yo motelele o robala ka go ye ..., ya lefasetere le tee.

7.1.1 Bontšha mokgwa wo o dirišitšwego mo, go swantšha dintlo tša ka godimo. (1)

7.1.2 Kopanya lefoko la pele le la bobedi go bopa lefoko le tee. (2)

7.1.3 Efa mešomo ye mengwe ye mebedi ya moselana wa -ana go fapana le ka moo o dirišitšwego lefokong la bobedi. (2)

7.1.4 Laetša tekatekanyo ka go tlatša sekgoba mo lefokong la 3 ka tekatekanyo ya maleba. (1)

7.1.5 Ngwala lefoko le le latelago ka bontši: Makgolo o a robala. (2)

7.2 Lebedišiša papatšo ye e latelago gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

BLACKBERRY TORCH

KE YA MAEMO!

O kgoma fela ka monwana.

Molaetša o romela fela ntle le tefo.

O na le dilo tše ntši tše bohlokwa, eupša o šomiša mohlagase o monnyane!

[Inthanete]

7.2.1 Papatšo ye e lebišitšwe sehlopha sefe sa batho? (1)

7.2.2 Tšweletša mantšu a go jabetša papatšong ye. (1)

7.2.3 Tsinkela papatšo ye o fe dintlha tše pedi tšeo di tlogetšwego tlhalošong ya papatšo. (2)

7.2.4 Ke ka lebaka la eng mantšu a 'BLACKBERRY TORCH' a ngwadilwe ka ditlhaka tše kgolo? (2)

7.2.5 Ke ka lebaka la eng mmapatši a dirišitše leswao la makalo papatšong? (1)
[15]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 60

KAROLO YA D: DINGWALO

DIKANEGELOKOPANA

POTŠIŠO YA 8*: KE BOPHELO* – SJ Chokoe

Mo karolong ye araba potšišo e TEE fela, 8.1 GOBA 8.2.

8.1 **Masogana**

Bala setsopolwa se se latelago gomme o arabe dipotšišo tša go se latela.

SETSOPOLWA SA A

'Thaka, ka gore nna o a ntseba gore ga ke na mathata, e re ke ye ke bolele le yena ba sešo ba mo phaka bašemane. O tla re ge a mpalela, ya ba le wena letswalo la gago le a fola, wa yo itekela.'
'Dira bjalo thaka, di se re ete pele dithaka.'
Le hlabile letšatši, a di bea tša mosego Moroko mmeleng, ditsela tša leba gaboMaeka. A le hwetša lengeloi, ka moya wo o fodilego la mo amogela. A bolela ka ga bohumi bja gabo, Moroko; a bolela ka ga tšhelete yeo a e ralokišago ka go e bona motlalo; a se lebale ka ga sefatanaga seo tatagwe a lego kgauswi le go se reka. Ge a bolela a itšalo, ke ge tšhakala e eya kua le kua, matsogo a le merabeng ya sutu yeo a e aperego, magetla a išwa godimo le fase go laetša go se ipelaele. A re go lapišwa ke go hlaloša tše dibotse tša gabo le tša gagwe, a thoma taba yeo e mo tlišitšego ka fao.
A itlhaloša Moroko, a feleletša ka go ntšha mahlare a matala a re o a neela Maeka. A šikinya hlogo Maeka, a a gana a sa šietše. A mmotša serokaphatla gore yena ga a mo rate, o tloga a se na le la go thoma lerato. Ga se o mmone Moroko ge a tloga moo, ge o tseba kgogo e netšwe ke pula, gona o tseba ka moo Moroko a lego ka gona.
O fihlile gae Moroko, ebile o di tšhetše mogweragwe. O gare Moroko, o fa mogweragwe maatla le mafolofolo a gore le yena a yo iteka. Ka pelong o a tseba gore ge go paletšwe yena, yo Mosa o swanetše go no apea leswika.

[Matl: 27–28]

8.1.1 Moanegwathwadi wa kanegelokopana ye ke mang? Fahlela karabo ya gago. (2)

8.1.2 Laetša tikologo ye e tšweletšwago ke setsopolwa se. Fahlela karabo ya gago. (3)

8.1.3 O nagana eng ka maitshwaro a masogana a go swana le Moroko? Fahlela karabo ya gago. (3)

8.1.4 Laetša ka fao hlogo ya kanegelokopana ye 'Masogana' e nyalelanago le diteng tša yona ka gona. (2)

8.1.5 Setsopolwa se se tšweletša Moroko e le motho wa mohuta mang? Efa dintlha tše pedi. (2)

8.1.6 Tšweletša ka mo bothata bja ditiragalo tša kanegelokopana ye bo thomago ka gona. (2)

8.1.7 Akaretša seo o ithutilego sona ka kanegelokopana ye. Fahlela. (2)

8.1.8 Mafelelo a kanegelokopana a swanetše go fega mmadi. Na go bjalo ka kanegelokopana ye? Fahlela. (2)

8.1.9 Mošomo wa poledišano ke eng setsopolweng se? (2)
[20]

GOBA

8.2 **Ke tla nyala mang?**

Bala setsopolwa se gomme o arabe dipotšišo.

SETSOPOLWA SA B

Tate, ge mabele ao a welego e le ona a diako tša go nona, na dikgomo tšeo di ka se late ona pele? A botšiša morwa, a re o hlalefetša tatagwe. A ka kgona go tla hlogoputswa ka phefong?
'Mpotše mo ngwanaka! Go nama ya go nona, yeo e wetšego mmung le ya go ota ye e lego ka sebjaneng o ka phakišetša go tšea efe?'

Ke ge a ka reng Mohlaki wa batho? O fentšwe. O lemogile mokgalabje gore o phetlile morwa**,** ebile o thoma go lokologa moyeng. Ke kgale a tshwenyega ka taba ye, gomme a sa tsebe gore o tla sokolla monagano wa morwa bjang. Lehono e ke o a atlega, ga o bone a bile a tšwela pele ka polelo ya gagwe?
'Ka mabaka a ke go filego ona a morwa, o swanetše o phule tselana ye mpsha, o tlogele tsela yela ya kgale. Madi a e sego ešo a ka se tsene ka mo lapeng le. Namane ya šaka le šele e lweša kgomo tša šaka le tee. Ke a tshepha o nkwele.' A ruma a realo mokgalabje Seola, a tšwa ntlong a tsena sefatanageng sa gagwe sa mabaibai a leba mabenkeleng a gagwe. Ba a ikgona ka mo gaSeola, ga o bone morwa le yena a šetše a le ka go sa gagwe sefatanaga? Sa mokgekolo mmagwe sona se kae se sa bonale? O swanetše go ba a ile ka sona go ye nngwe ya dikgwebo tša bona. Ke ba bararo fela ka lapeng; mosadi ke yo mmagoMohlaki fela. Ke ka fao o kwago yo Mohlaki a bolela le tatagwe ka ga Malea, gore a tle a mo hlatšwetše mapai, gape mokgekolo o lapile.

[Matl: 61–62]

8.2.1 Laetša tikologo ye e tšweletšwago ke setsopolwa se. Fahlela karabo ya gago. (2)

8.2.2 Ngwala molwantšhwa go tšwa setsopolweng se. Fahlela karabo ya gago. (2)

8.2.3 Hlaloša gore setsopolwa se se tšweletša mokgalabje Seola e le motho wa mohuta mang. Fahlela karabo ya gago. (3)

8.2.4 Mafelelo a kanegelokopana a swanetše go fega mmadi. Na go bjalo ka kanegelo ye? Fahlela. (2)

8.2.5 Tšweletša maikutlo a gago mabapi le batswadi ba go kgethela bana balekane. (2)

8.2.6 Mošomo wa poledišano ke eng setsopolweng se? (2)

8.2.7 O nagana eng ka maitshwaro a batho ba go swana le mmagoMohlaki? (3)

8.2.8 Akaretša seo o ithutilego sona ka setsopolwa se. (2)

8.2.9 Nyalanya setsopolwa se le hlogo ya sona. (2)
[20]

PALOMOKA YA KAROLO YA D: 20
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 120